

KARABAGH

INTERNATIONAL CONGRESS OF MODERN STUDIES IN SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

June 17-19, 2021

Karabagh, Azerbaijan

FULL TEXT BOOK-I

Editor

Prof. Dr. Ramazan GAFARLI

ISBN: 978-605-70719-1-0

by IKSAD Global Publishing House

17.06.2021 | SESSION-1 | HALL-3



Baku Local Time: 12:00 – 14:30



Ankara Local Time: 11:00 – 13:30



Meeting ID: 880 2679 8334 | Passcode: 979795

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Ramazan GAFARLI

Authors	Affiliation	Presentation title
Dr. QƏHRƏMANOVA Ulduz Fərhad qızı	Azerbaijan State Pedagogical University	THE POSITION OF KHAGANI SHIRVANI IN THE WORKS OF MIRZA ALAKBAR SABIR
Prof. Dr. Lütviyyə ASGERZADE	AMEA, Literature Institute	KARABAKH WAR AND LITERATURE
Prof. Dr. Salida SHARİFOVA	Azerbaijan National Academy	FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE MARCH GENRE IN AZERBAIJANI LITERATURE
İsmayıl Babaş oğlu KAZIMOV	Azerbaijan National Academy of Science	KARABAKH THEME IN THE WORKS OF AZAD GARADARELİ
Şəmsi PƏNAHOĞLU	Institute of Oriental Studies of ANAS	MIRZA MUSLUM GUDSI İRAVANI (1755-1822)
Farida Hijran VALIYEVA	Literature named after Nizami Ganjavi Institute	TOLERANCE IN THE 12-15-TH CENTURIES TURKISH TASAWWUF POETRY AND RADICAL ANSWERS GIVEN BY ARMENIAN POLICY TO THIS HIGHER VALUE
Dr. Leyla ALLAHVERDİYEVA	Sumgait State University	CONFLICT OF KARABAKH TOPIC IN AZERBAIJANI POEAMS
Prof. Dr. Ramazan GAFARLI	ANAS Folklore Institute	TRACES OF THE THIRTY-YEAR ARMENIAN-RUSSIAN OCCUPATION OF KARABAKH IN FOLK ART AND MYTHOLOGICAL-HISTORICAL-LITERARY SOURCES OF THE TURKIC MOTIVE OF RETURNING TO THE OLD COUNTRY

CONTENT

CONFERENCE ID	i
SCIENTIFIC COMMITTEE	ii
PROGRAM	iii
PHOTO GALLERY	iv
CONTENT	v
Author & Title	No
Chinara GAHRAMANOVA NIZAMI'S TREASURE OF SCIENCE	1
Ramil Əyyub oğlu AĞAYEV PERSIAN-LANGUAGE SOURCES ABOUT THE ARRAN GARABAG	6
QƏHRƏMANOVA Ulduz Fərhad qızı THE POSITION OF KHAGANI SHIRVANI IN THE WORKS OF MIRZA ALAKBAR SABIR	19
Salida SHARİFOVA FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE MARCH GENRE IN AZERBAIJANI LITERATURE	24
İsmayıl Babaş oğlu KAZIMOV KARABAKH THEME IN THE WORKS OF AZAD GARADARELİ	34
Şəmsi PƏNAHOĞLU MIRZA MUSLUM GUDSI IRAVANI (1755-1822)	39
Farida HİJRAN VALİYEVA TOLERANCE IN THE 12-15-TH CENTURIES TURKISH TASAWWUF POETRY AND RADICAL ANSWERS GIVEN BY ARMENIAN POLICY TO THIS HIGHER VALUE	47
Leyla ALLAHVERDİYEVA CONFLICT OF KARABAKH TOPIC IN AZERBAIJANI POEAMS	52
Leyla ÖNEN THE KARABAKH CARPET IN THE WORKS OF EUROPEAN AND AZERBAIJAN ARTISTS	57
Arzu ALİYEVA WOMAN AND THE SHADOW ARCHETYPE (BASED ON CURSES AND MAGIC PATTERNS)	69
Ayətəxan Ziyad İSGƏNDƏROV SCIENTIFIC DISCUSSIONS: THEORETICAL CONSIDERATIONS, CONCLUSIONS ARTICLE I: "FACE" OR "OBRAZ" ?!	75
Aytac ABBASOVA "DEER GAME" IN KARABAKH	80
Günay HƏSƏNOVA DESCRIPTIVE FOLK SAYINGS IN THE CONTEXT OF ELECTRONIC INFORMATION	84
Metanet ABBASOVA ANCIENT "SPIRIT-HOLIDING" CEREMONIES IN THE LIFE OF THE GARABAKH PEOPLE (BASED ON FIZULI FOLKLORE)	89
Gabriela BOANGİU TRADE OR NEGOTIATION? "RURBAN" MATERIAL CULTURE-BETWEEN SILENT NARATIVITIES AND DISCOURSES ON AUTHENTICITY	95
Zümrüd MƏNSİMOVA OUR TRADITIONS IN KARABAKH FOLKLORE	102
Farida TAGİYEVA NATIONAL AND RELIGIOUS HOLIDAYS IN "KARABAKHNAME" WRITTEN ABOUT THE HISTORY OF KARABAKH"	111
Nizami MURADOĞLU Qumral MİRZƏYEVA	116

THE IMPORTANCE OF THE SECOND GARABAGH WAR IN RECOVERY OF THE HISTORICAL TERRITORIES OF AZERBAIJAN	
Hidayat F. JAFAROV	
QARQARÇALIY MOUNDS- MONUMENT OF THE KHOJALY NEKROPOLİS X- VIII B.C.	121
Sabina AKHMEDOVA	
LITERARY AND CULTURAL ENVIRONMENT IN KARABAKH IN THE SECOND PART OF XIX CENTURY	128
Vagif ABİSHOV	
GARABAGH DURING THE RULE OF AZERBAIJAN PEOPLE'S REPUBLIC AND THE SOVIETS (1918-1923)	135
Şəhla ABBASOVA Namiq ABBASOV	
OUR STONE MEMORY SOUNDING FROM HISTORY	145
Afaq YUSİFLİ	
TURKISH-ARMENIAN RELATIONS IN THE ALI BEY HUSEYNZADE'S NEWSPAPER WRITING AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY	152
Əli FƏRHADOV	
THE END OF THE XIX CENTURY - THE BEGINNING OF THE XX CENTURY FROM THE HISTORY OF CHRISTIANITY IN AZERBAIJAN: THE EXAMPLE OF PAVEL FLORENSKY	156
Anar Vəlioğlu ŞİRİNOV	
KARABAKH JAVANSHIRS KHANATE - THE HERITAGE OF THE SELJUK, THE ILDANIZ ATABEKS OF AZERBAIJAN, THE ILKHANATE, THE KARAKOYUNLU, THE AKKOYUNLU, THE SAFAVIDS, THE AFSHARS AND THE QAJARS OGHUZ-TURKMEN AZERBAIJANI STATEMENT	161
Tənzilə RÜSTƏMXANLI	
THE IDEA OF NATIONAL SELF-AWARENESS IN THE PRESS IN THE LATE IX AND EARLY XX CENTURIES	182
Qasım HACIYEV	
STATE- PEOPLE'S UNITY AND ARMY'S COURAGE WONNED IN THE PATRIOTIC WAR	195
Erdal POLAT	
A SERIES OF EVENTS THE STRUGGLE FOR POWER LED: THE WALK OF AN ARMY	197
Mahir QƏRİBOV	
ERMƏNİ XİSLƏTİ: "SOYQIRIMI" SAXTAKARLIĞI	209
Ramila DADASHOVA	
THE ROLE OF PRESIDENT ILHAM ALIYEV'S INTERVIEWS WITH FOREIGN INFORMATION REPRESENTATIVES IN VICTORY IN THE PATRIOTIC WAR	212
Reyhan CƏFƏROVA	
LEGAL ANALYSIS OF CRIMES PERFORMED BY ARMENIAN IN KARABAKH	221
Aynur AZIMZADE	
THE "HIDDEN DEPORTATION" POLICY AND RESULTS OF THE YAZIDIS FROM ARMENIA	227
Hajar HUSEYNOVA	
THE WORD IS DIVINE WISDOM	236
Zakira İmamverdi gızı ALİYEVA	
INSTITUTE OF LITERATURE NAMED AFTER NIZAMI GANJAVI ON THE 44TH DAY OF THE PATRIOTIC WAR	241
Aygün HÜSEYNOVA	
XX ƏSR ÇİN CƏMİYYƏTİNİN REAL MƏNZƏRƏSİ	246
ABBASOVA Gülbəniz Heydər qızı	
PHILOSOPHICAL THOUGHTS OF SHUKUFA MİRZAYEVA, THE FIRST PHILOSOPHER-SCIENTIST OF KARABAKH IN THE HISTORY OF AZERBAIJANI PHILOSOPHY	251
Nigar İMAMELİYEVA	
SHUSHA AND THE PEOPLE OF SHUSHA	255
Nuralı ÇƏLƏBİYEV	
SYSTEM OF MENTAL VALUES OF THE AZERBAIJANI FAMILY: NATIONAL CUSTOMS AND TRADITIONS IN THE CONTEXT OF ETHNIC CONSCIOUSNESS	261

Gulnarə ƏZİZOVA İBRAHİM Mahirə ƏMİROVA Sabrin Azım ALİ MOHAMMAD Ellada HÜSEYNOVA ELDAR DASHDAMİROVA Gulnara Sabir	268
MODERN CONSIDERATIONS ON MEDICAL AND MORAL SUPPORT FOR THE WOUNDED IN THE KARABAKH WAR SOLDIERS REHABILITATION	
Aygün MUSAYEVA	274
THE EFFECT OF TOYS ON THE PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT AND HEALTH OF CHILDREN	
Gizem KARASOY Zeliha EROL	278
FRAMEWORK OF DECISION MAKING IN SOCIAL WORK ETHICS	
Şəlalə QULİYEVA	284
THE MEANS OF EXPRESSION IN AZERBAIJANI RADIO JOURNALISM DURING THE PATRIOTIC WAR	
XƏLİLƏVA Xatirə Süleyman	290
COMPETENCE AND THE CONCEPT OF COMPETENCE	
Gamze GÜNEY Meliha UZUN Osman İMAMOĞLU	295
INVESTIGATION OF THE LIFE SATISFACTION LEVELS OF YOUNG PEOPLE IN THE CORONA VIRUS PROCESS	
Meliha UZUN Gamze GÜNEY Osman İMAMOĞLU	302
INVESTIGATION OF PERCEIVED STRESS LEVELS IN INDIVIDUAL AND TEAM ATHLETES DURING THE CORONA VIRUS EPIDEMIC PROCESS	
Cevdet KIZIL Erol MUZIR H. Vedat AKMAN	310
COVID 19 EPIDEMIC: A NEW ARENA OF FINANCIAL FRAUD?	
Gülçin ÖZDEMİR Remzi ALTUNIŞIK	315
A RESEARCH ON ONLINE SHOPPING BEHAVIORS OF CONSUMERS WITH LOW AND HIGH INNOVATIVENESS TENDENCIES	
Burak ÖKDE	325
FINANCIAL AND STRATEGIC IMPORTANCE OF TURKEY'S DEFENSE INDUSTRY INVESTMENTS THE EXAMPLE OF THE KARABAKH WAR II	
Aynur V. MURADOVA	335
TYPES OF THEMATIC PROGRESS AND DISTRIBUTION OF SUBJECT	
Liliya MİRZƏZADƏ	342
THEORETICAL APPROACH TO INTERNATIONAL CONFLICT RESOLUTION (ON THE EXAMPLE OF AZERBAIJAN)	
Vugar AHMED	347
A REVIEW THE LIFE AND CREATIVITY OF UZEYİR BEY HAJIBEYLI	
Səyyarə MƏMMƏDOVA	355
MİR MOHSUN NEVVAB'S ROLE IN FORMING THE KARABAKH'S BOOK CULTURE	
HACIYEVA Lalə Uğur	361
SAXURLAR EPİK XƏZİNƏSİ	
ABDULLAYEVA Xumar Vəliyəddin qızı	368
THE INFLUENCE OF HERBERT WELLS CREATION ON THE DEVELOPMENT OF WORLD SCIENCE FICTION	
MƏMMƏDOVA Afət Tapdıq Qızı	372
DƏRSLİKLƏRDƏ QARABAĞ MÖVZUSU (tam orta təhsil səviyyəsində Azərbaycan bölməsi üzrə II-XI siniflərdə tədris olunan dərsliklər əsasında)	

XUDAZADƏ KƏNÜL THE ROLE OF MOTIVATIONS IN THE VOCATIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS	376
Gültəkin ABDULLAYEVA THE ERA OF HEYDAR ALIYEV IN EDUCATION	380
Mübariz AĞALARLI HUMANITARIAN ASPECTS OF MILITARY HISTORY OF AZERBAIJAN: IN THE CONTEXT OF THE SECOND KARABAKH WAR	384
Badam MƏMMƏDOVA Sahib qızı HEYDƏR ƏLİYEV VƏ QAFQAZ EVİ İDEASI	393
Günay FEYZİYEVA THE NAGORNO-KARABAKH CONFLICT CREATED AS A RESULT OF THE ARMENIAN MILITARY AGGRESSION AND ENERGY SECURITY	396
Böyükxanım ƏSGƏROVA MANUSCRIPTS AND TRANSLATIONS OF THE TORAH	404
Dilbər RZAYEVA VÜQAR ƏHMƏD YARADICILIĞINDA QARABAĞ MÖVZUSU	409
Gwaison, Panan DANLADI EFFECTS OF POVERTY AND UNEMPLOYMENT ON ECONOMIC GROWTH IN NIGERIA (1985-2017)	418
Prof. Dr. Ramazan QAFARLI QARABAĞIN 28 İLLİK ERMƏNİ-RUS İŞĞALININ XALQ YARADICILIĞINDA İZLƏRİ VƏ TÜRKÜN ƏSKİ YURDA DÖNÜŞ MOTİVİNİN MİFOLOJİ-TARİXİ-ƏDƏBİ QAYNAQLARI	429
ZEYNALOVA Aytəkin Əli qızı SÜLEYMANLI Lamiyə Nurbala qızı PRESENTATION OF AZERBAIJANI TRUTHS TO THE WORLD ARENA IN 4 LANGUAGES DURING 4 HOURS	436
BAYRAMOVA Nubar İsmayıl PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF OUR VICTORY IN THE GREAT PATRIOTIC WAR	441
BAĞIYEVA Dinərə KARABAKH WAR IN LITERATURE	447
ORUCOVA Günel AZƏRBAYCANÇILIQ İDEYASI MİLLİ BİRLİYİMİZ ÜÇÜN ƏSAS DÜŞÜNCƏ TƏRZİDİR.	453
Ruhəngiz ƏLİYEVA POEZİYADA İKİNCİ QARABAĞ SAVAŞI ; VƏTƏNDAŞ HƏMRƏYLİYİNDƏN QƏLƏBƏ ƏZMİNƏ KİMİ	456
Zeynəb HƏCƏMOVA THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL PERCEPTION AND COMMUNICATION IN MANAGEMENT	458
Nuranə ƏSƏDULLAYEVA THE REFLECTION OF THE CIVIL WAR IN THE WORKS "THE RESURRECTED MAN" AND "THE MANIFESTO OF THE YOUNG MAN" BY MIR JALAL	464
Xatirə BƏŞİRLİ THE WORK "AZERBAIJANI CLASSICAL MUSIC" BY JABBAR GARYAGHDY IN THE RESEARCH BY ERTUGRUL JAVID	468

**QARABAĞIN 28 İLLİK ERMƏNİ-RUS İŞĞALININ XALQ YARADICILIĞINDA İZLƏRİ
VƏ TÜRKÜN ƏSKİ YURDA DÖNÜŞ MOTİVİNİN MİFOLOJİ-TARİXİ-ƏDƏBİ
QAYNAQLARI**

**СЛЕДЫ ТРИДЦАТИЛЕТНЕЙ АРМЯНО-РОССИЙСКОЙ ОККУПАЦИИ КАРАБАХА В
НАРОДНОМ ТВОРЧЕСТВЕ И МИФОЛОГО-ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНЫЕ ИСТОЧНИКИ
ТЮРКСКОГО МОТИВА ВОЗВРАЩЕНИЯ В СТАРУЮ СТРАНУ**

**TRACES OF THE THIRTY-YEAR ARMENIAN-RUSSIAN OCCUPATION OF KARABAKH IN
FOLK ART AND MYTHOLOGICAL-HISTORICAL-LITERARY SOURCES OF THE TURKIC
MOTIVE OF RETURNING TO THE OLD COUNTRY**

Prof. Dr. Ramazan QAFARLI

Son yüz ildə Azərbaycanı dəfələrlə əzməyə çalışıblar, iki tərəfdən məngənənin ağzı tək araya alıb sıxıblar, mənliliyini, dilini, tarixini əlindən alıblar. Axırınıcı dəhşətli zərbələr - Bakı və Xocalı qırğını daha ölümcül olub... Azərbaycan türkünün yaddaşını dondurub özünü, kökünü unutturublar. Onu unutqanlıq xəstəliyinə yoluxdurublar, manqurdlaşdırıblar. Allahdan əlac gəlib mənliliyini təzədən tanımağa başlayanda isə mənfur qonşularımız Odlar ölkəsini qan dənizində boğmaqla sivil dünyadan ayırmağa can atıblar. Yurd yerləri zorla boşaldılıb. Türkün əzəli torpaqları əsir alınıb. Azərbaycan parçalana-parçalana kiçilib. Hamımızın bir məlhəmi qalıb. Vətənin olan-qalanını göz bəbəyi tək qorumaq, dədə-baba ocaqlarının qədr-qiymətini bilmək... Bu istəklə döyüşə başlayıb 44 gün gecə-gündüz düşməmə qan uddurdu əsgərlərimiz. malını yaşatmaq. Anbaan şəhər və kəndlərimiz azad olundu.

İşimizdəki balta sapları bizə «köçəri», «gəlmə» damğası vuranlara nökrəçilik etsələr də, fakt və dəlillərin dili ilə danışib qarğa-quzğunları susdurmalıyıq. Əcdadlarımızın qədim çağlara aid izlərini üzə çıxarıb dünyaya göstərməliyik. Bu xoş məramımızın bütün Türk dünyasında elliklə dəstəklənəcəyinə böyük ümidlər bəsləyirik.

Açar sözlər: Qarabağ, mif, əfsanə, bayatı, atalar sözü, nağıl, xalq mahnıları, erməni-rus işğalı, yurda dönüş motivi

За последние сто лет враги неоднократно пытались раздавить Азербайджан, зажать рты зажима с обеих сторон, отнять у них эго, язык и историю. Последние страшные удары - резня в Баку и Ходжалы - были более смертоносными... Они заморозили память азербайджанских турках. Народ некоторое время забыли себя и свои корни. Многие были заражены забывчивостью и искалечен. Когда исцеление пришло от Бога, и Турк снова начал узнавать себя, наши ненавистные соседи попытались отделить Страну Огня от цивилизованного мира, утопив ее в море крови. Земли были выселены в принудительном порядке. Были захвачены древние земли турок. Азербайджан сжался в клочья. У всех осталась одна мазь. В одиночку защитить остальную часть страны, познать ценность исконных очагов ... С этим желанием наши солдаты начали битву и день и ночь сосали кровь врага в течение 44 дней. Были освобождены наши города и сел.

Тепер мы должны говорить языком фактов и свидетельств и заставлять врагов замолчать. Мы должны открыть следы наших предков с древних времен и показать их миру. Мы очень надеемся, что это добро будет поддержано всем турецким миром.

Ключевые слова: Карабах, миф, легенда, баяты, пословицы, сказки, народные песни, армяно-российская оккупация, мотив возвращения домой.

Over the past hundred years, the enemies have repeatedly tried to crush Azerbaijan, clamp the mouths of clamp on both sides, take away their ego, language and history. The last terrible blows - the massacres in Baku and Khojaly - were more deadly... They froze the memory of the Azerbaijani Turks.

The people forgot themselves and their roots for some time. Many were infected with forgetfulness and crippled. When healing came from God, and Turk began to recognize himself again, our hated neighbors tried to separate the Land of Fire from the civilized world, drowning it in a sea of 44 blood. The lands were forcibly evicted. The ancient lands of the Turks were captured. Azerbaijan shrank to shreds. They all had one ointment left. Alone to defend the rest of the country, to learn the value of the ancestral hearths ... With this desire, our soldiers began the battle and day and night sucked the blood of the enemy for 44 days. Our towns and villages were liberated.

Now we must speak in the language of facts and evidence and silence our enemies. We must discover the traces of our ancestors from ancient times and show them to the world. We very much hope that this good will be supported by the entire Turkish world.

Keywords: Karabakh, myth, legend, bayats, proverbs, fairy tales, folk songs, Armenian-Russian occupation, motive of home return.

XXI ərin bir ilini də başa vurduq. Yeni ilin ilk günlərində qış sərt üzünü göstərdi. Yurdumuzun dağları, Qarabağ, Kəlbəgər, Şuşa, Cıdır düzü hədsiz qar örtüyünə büründü. Bakının, Gəncənin də təbiətində son otuz ildə ən soyuq və şaxtalı hava şəraiti ilə rastlaşdıq. Ağappaq qar Qabağda həftələrlə yollardan, binaların, ağacların üstündən əskilmədi. Lakin buzlar əski yurda dönüş arzusu ilə döyünən ürəklərin istisində əridi, döyüşən əsgərlərin hərəkətinə əngəl yaratsa da, yoldan qayıtmadılar, irəlilədilər.

Hər şeyin başlanğıcı və sonu var. Nəyinsə bitdiyi yerdən yenisi baş qaldırır həyata vəsiqə alır.

Ağrı-acılar, yanğılar zamanla unudulsa da, onların izləri, közləri qalır və ruhun dərinliklərində həmişə sızılırsı, sancısı yatır. Doğrudur, qoca Zaman sağaldandır, loğmanların loğmanıdır. Lakin bir həqiqət də var: sınıb çiliklənən güzgünü yapışdırmaqla bütövləşdirmək mümkündür, amma o əvvəlki tək varlıqları əhatəli əks etdirə bilmir. Əsir torpaqlarda yaraları məlhəmsiz sağalan insanlar da belədir, tazədən ayaq üstə dursalar da, çatlı ayna kimi içərilərindəki boşluğu doldurmaqda acizdirlər. O ki, qaldı ulu bir xalqı günahsız yerə diz çökdürəsən, arxadan bəğrini xancərləyəsan, onda zamanın da işi zorlaşır, loğmanlığı uzun müddət yardım etmir.

Son yüz ildə Azərbaycanı dəfələrlə əzməyə çalışıblar, iki tərəfdən mənənin ağzı tək araya alıb sıxıblar, mənliliyini, dilini, tarixini əlindən alıblar. Axırıncı dəhşətli zərbələr – Bakı (20 yanvar) və Xocalı qırğını daha ölümcül olub... Azərbaycan türkünün yaddaşını dondurub özünü, kökünü unutdurmağa çalışıblar. Onu unutqanlıq xəstəliyinə yoluxdurublar, manqurdlaşdırmaq istəyiblər. Allahdan əlac gəlib mənliliyini təzədən tanımağa başlayanda isə mənfur gəlmə, daha doğrusu, gətirilib zorla yurddaşlarımızın torpaqlarında yerləşdirilən qonşularımız Odlar ölkəsini qan dənizində boğmaqla sivil dünyadan ayırmağa can atıb. Yurd yerləri zorla boşaldılıb. Türkün əzəli torpaqları əsir alınıb. Azərbaycan parçalana-parçalana kiçilib. Hamımızın bir məlhəmi qalıb. Vətənin olan-qalanını göz bəbəyi tək qorumaq, dədə-baba ocaqlarının qədr-qiyətini bilmək... Bu istəklə döyüşə başlayıb 44 gün gecə-gündüz düşməne qan uddurdu əsgərlərimiz. Anbaan şəhər və kəndlərimiz azad olundu. "Dəmir yumruq" azğın düşmənin başını əzdi.

İşimizdəki balta sapları bizə «köçəri», «gəlmə» damğası vuranlara nökrçilik etsələr də, fakt və dəlillərin dili ilə danışmaq qarğa-quzğunları susdurmağa başlamışdıq. Əcdadlarımızın qədim çağlara aid izlərini üzə çıxarıb dünyaya göstərmək əzmindəyik. Bu xoş məramımızın bütün Türk dünyasında elliklə dəstəklənəcəyinə böyük ümidlər bəsləyirik. Yurdun sakinlərinin dərin köklərini təsdiqləyən mühüm faklardan biri də gen yaddaşından süzülüb gələn folklorunun variantlaşa-variantlaşa yaşaması, bir nəsilədən başqasına ötürülməsidir. Təsədüfi deyil ki, AMEA Folklor İnstitutu 1912-18-ci illərdə, məhz Qarabağın işğalda olduğu çağlarda 10 kitabdən ibarət "Qarabağ: folklor da bir tarixdir" adlı dünya təcrübəsində nadir sayılan möhtəşəm bir toplu hazırlayıb nəşr etdirmişdir. Yurdun sinəsinə minalar sancılan, köklü sakinlərini – dinc əhalisini: qocalarını, uşaqlarını, qız-gəlinlərini, hamilə qadınlarını və əməksevər, əliyalın kişilərini rus-erməni silahlı quldurları tərəfindən soyqırım törədilə-törədilə, qışın çovğununda didərgin salınıb Azərbaycanın müxtəlif yerlərində müvəqqəti yerləşdirilməsi XX əsrin ən ədalətsiz və qeyri-insani hadisəsidir. Məhz dogma ev-əşiyindən silah gücünə çıxarılib qovulan qəlbi yaralı Qarabağ sakinlərinin dilindən yazıya alınan əvəzsiz mənəvi sərvət, çoxçeşidli poetik parçaları toplayıcılar bir yerə toplanmışdılar. Çoxcildliyin birinci kitabında Ağdam, Füzuli, Ağcabədi, Cəbrayıl,

Zəngilan, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonlarının didərgin sakinlərinin yaddaşında yaşayan folklor örnəkləri verilmişdir. Kitabın ön sözündə yazıldığı kimi, “adətən, bayatı daha çox ağır dərdli söyləyicilər tərəfindən söylənilir. Hətta bəzi dərdli söyləyicilər təkbaşına qalanda “gününü öz-özünə bayatı söyləməklə keçirir”. Doğrudan da, bu qəbildən olan söyləyicilərin “çağırdaqları bayatılar” adamın “bağrını ox kimi dəlir”. Onların dərdlərini hər dəfə yenidən tərpətdiyi üçün adam məyusluq hissi keçirir. İndiki vəziyyətdə isə bölgənin hər bir sakini “dərdin, qəmin, hicranın” ən ağırını daşıyır. Daha bayatı janr kimi hansısa bir fərdin yox, bütövlükdə bölgə sakinlərinin dərd-qəmlərinin poetik ifadə vasitəsinə çevrilib. Bu bayatılarda həm də “yeni” bir mövzudan – qaçqınlıq, köçkünlük, vətən həsrəti və sairədən söhbət gedir. Sanki bu janr yeni bir mərhələ yaşayır: bir tərəfdən ənənəvi bayatların mövzuca dəyişməsinə müşahidə ediriksə, digər tərəfdən formalaşma prosesi yaşayan nümunələrin şahidi oluruq. Məşhur bayatların başqa bir variantda formalaşması göz qabağındadır:

Kitabın Gülüstandı,
Aç, oxu, gülüstandı.
Bülbülün göz yaşından
Bağçada gül islandı”.

Toplayıcılar Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində şifahi yaddaşlarda yaşayan bu bayatının qaçqınlıq həyatı yaşayan qarabağlıların dilindən yazıya aldıkları variantlara diqqət yetirək:

Kitabın Gülüstandı,
Aç, oxu, gülüstandı.
Qaşqının göz yaşından
Bağçada gül islandı.

Bayatının yuxarıdakı məlum variantında insanlar sanki əsrlər boyu yadlardan, çar Rusiyasının İrandan gətirib yerləşdirdiyi gəlmələrin xəyanətlərini unudub öz acı talelərindən söz salmaqla gələcək nəsillərin qəlbində niskil yaratmaq istəməmiş və qədim “Bülbül və gül” əfsanəsinin motivinə uyğunlaşdırmışdılar: “Bülbülün göz yaşından, Bağçada gül islandı” - demişlər. Amma 28 il əvvəl qırılaraq qırıla dogma ev-eşiklərindən qovulub didərginlik həyatı yaşayanda yaddaşlarının bunu ərimiş və təzədən gerçək hallarını tərənnüm edən misralara qayıtmışdılar: “Qaşqının göz yaşından Bağçada gül islandı”.

Bu hal xalq şeirində insanlığa qarşı törədilən ən dəhşətli cinayətlərə qarşı qarabağlıların daxili üsyanı idi. Çünki özünü mədəni xalqlar kimi tanıtmaya can atanlar: amerikalılar, avropalılar Xocalı qırğına, Zorik balayanların, köçəryanların, sarkısyanların, rus-erməni ordu birləşmələrinin müsəlman-türk uşaqların döyünən ürəklərini çıxarmaqla mənfur ruhlarını dincəltmələrinə seyrçi qalmışdılar. Dəhşətlər yaşayan insanlar əllərini hər şeydən üzüb yanğılarını, ağır-acılarını bayatılarda ifadə etmişdilər:

Sumaxda yaxşı su var,
İçməyə yaxşı su var.
Dərtdən, qəmdən, hicrannan
Qaşqında yaxşısı var.

Dərdin, qəmin, hicrannan ən “yaxşısını” sinəsində yaşatdığını vurğulamasını yurdunu itirən insanların “sivillərə” istehzası kimi anlamaq lazımdır. Və bağrına daş bağlayıb yurda dönəcəyi günün həsrəti ilə yaşayan məsün insanların haqqını mədəni dünya 30 il erməni faşistlərinə yedirtmişdi. Folklor elə bir güzgüdür ki, orada həqiqəti gizlətmək mümkün deyil. Çünki onun baş vermiş olaylara öz baxış bucağı və kodlaşdırılmış xüsusi işarələr sistemi vardır. Qaçqınlıq çağının bayatılarında deyilir ki:

Gün getdi, sarı qaldı,
Getdikcə sarı qaldı.
Girov yoluna baxmadan,
Gözümdə sarı qaldı.

Başıma baş bağlaram,
Yuyaram, yaş bağlaram.
Gözlərəm, vətən qayıtmasa,
Bağrıma daş bağlaram¹.

Ağının məlum misralarını (burda bir qərib ölüb, Göy kişnər, bulud ağlar) baş vermiş hadisələrə bağlamaqla qəribliyin bir fərdən yurdun bir parçasına keçdiyini, fəlakətin böyüklüyünü ifadə etmişlər:

Bu dağlar, ulu dağlar,
Çəsməli, sulu dağlar.
Qarabağ əldən gedir,
Göy kişnər, bulud ağlar.

Şeir parçasında əli hər şeydən üzüləndə qarğış yağıdırmaqla təsəlli tapmağa can atan qaçqının ən aciz anlarının ifadəsinə rast gəlirik. Hələ ağızdan ağıza keçib tam formalaşma mərhələsinə çatmasa da, didərginlərin psixoloji hallarının göstəricisi kimi maraqlıdır.

Qarabağın düşmən əsirliyində olan çağlarda erməni-rus işğalçı quldurları tərəfindən doğma evindən qovulub Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində müvəqqəti məskunlaşan yurddaşlarımızın dilindən toplanıb nəşr edilən aşağıdakı nümunələrdə hisgil, nifrət, həsrət, qarğışla yanaşı yurda dönüşə inam da əks olunmuşdur:

Kəlbəcərin ağacları	Azalannar çoxaldı,
Bar vermir başdanı.	Azaldı bizim oba. ⁴
Bizi yurdumuzdan eləyənin	
Qırılsın qardaşları ² .	Əzizim, Göyçə mənim, Zəngəzur, Göyçə mənim.
Eləmi, ay Murova,	Sağalmayan dərdimdi
Murov düşüf girova.	Zəngəzur, Göyçə mənim ⁵ .
Hər dərdə dərman bulsam,	
Bu dərdə yoxdu dava. ³	Buxarı qurum oldu, Yandıqca qurum oldu.
Bu oba, uzun oba,	Vətəndən ayrı düşdük,
Gəl yurda düzül oba.	

¹ Qarabağ: folklor da bir tarixdir, I kitab (Ağdam, Füzuli, Ağcabədi, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Bakı, "Elm və təhsil", 2012, 464 səh.

² Qarabağ: folklor da bir tarixdir, III kitab (Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Tərtər, Qubadlı, Zəngilan, Kəlbəcər, Laçın və Şuşa rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Bakı, "Elm və təhsil", 2012, 468 səh. S. 381

³ Yenə orada, s. 390

⁴ Yenə orada

⁵ Yenə orada

Bizə bir zülüm oldu.⁶

Şuşanın yolu fərman,
Torpağı gözə dərman.
Sənə bir məktub yazım
Yarı dərd, yarı dərman⁷.

Əsgərinin dağı var,
Bağının bağmanı var.
Ora gedən qayıtmaz,
Orda yaman yağı var⁸.

Gəlifdi yaralıları,
Köylülər, qaralıları.
Ağlasın dərdi olannar,
Dinşəsin yaralıları.⁹

Qarabağda bağ olmaz,
Qara salxım ağ olmaz.

Qərbləkdə qalanın
Qonşuda qız sevənin
Ürəyində yağ olmaz¹⁰.

Qarabağa yol salın,
Boynuna da qol salın.
Ağac əkib bar dərin,
Budağından xol* salın¹¹.

Qarabağa gedərəm,
Bağrımı qan edərəm.
Vətənə olan borcu
Qanım ilə ödərəm¹².

Qarabağda talan var,
Zülfün üzə salan var.
Gedəsən, bala, tez qayıt,
Gözü yolda qalan var¹³.

ƏRGƏNƏKON - TÜRKÜN ƏZƏLİ YURDA DÖNÜŞÜ, yaxud bir törənin tarixçəsi.

Göytürklər tatrılarla apardıqları savaşa məğlub oldular, hamı qırıldı, tək-cə İlxanın (Elxanın) oğlanlarından Qıyan və Noğuz sağ qadılar. Döyüşdən on gün sonra bir gecə atlarına mindilər, cocuqlarını yanlarına alaraq qaçdılar. Savaştan əvvəl ordu qurduqları yerə gəldilər. Burada dəvə, at, öküz və qoyunları qalmışdı, onları da özləri ilə götürdülər.

Qardaşlardan biri dedi:

-Burada qalsaq, bir gün düşmənlərimiz bizi tapar, ələ keçərək, hamımızı öldürərlər. Başqa bir boya yollansaq, yenə hər yanımız yağlarla doludu. Ən yaxşısı budur ki, dağların arasında, kimsələrin yolu düşməyəcək yerlərə gedib oralarda oturaq.

Buna qərar verdilər. Hamılıqla Qıyanın arxasınca getdilər. Sürülərini qabaqlarına qatıb dağlara qalxdılar.

Bir dişi keyik görüb arxasına düşdülər. Keyik bunları dağların üzərindəki düz bir yerə götürdü. Orada hər yeri yaxşı-yaxşı yoxladılar. Gəldikləri yoldan başqa yol yox idi. Bir az da irəlilədilər. Geniş çəmənliyi olan bir ölkə gördülər. Burada axar sular, buz bulaqlar, cürbəcür meyvə ağacları və çoxsaylı heyvanlarla rastlaşıb sevindilər. Tanrıya şükürlər edib həmin təzə yurdda yerləşdilər. Qışda heyvan kəşib ətinə yeyir, dərisini əyirlərinə keçirir, yazda isə südlərini içirdilər.

Burada dörd yüz il qaldılar. Törəyib çoxadılar. Sonra dedilər:

-Babalarımızdan eşitmişik ki, Ərgənəqonun kənarında geniş, gözəl yerlər varmış. Atalarımız orada oturmuşlar. Bundan sonra qorxub dağlarda qapanıb qalmaq bizə yaraşmaz. Gəlin bir yol tapıb Ərgənəqondan çıxaraq.

⁶ Yenə orada

⁷ Yenə orada, s. 391

⁸ Yenə orada, s. 392

⁹ Yenə orada, s. 393

¹⁰ Yenə orada, s. 394

¹¹ Yenə orada, s. 398 *xol – kiçik budaq

¹² Yenə orada, s. 398

¹³ Yenə orada, s. 398

Hamı qərara alır ki, bu yeri tərk edib dədə-baba yerlərinə qayıtsınlar. Yol aramağa başladılar, çox gəzib-dolaşdılar, hər tərəfdən qabaqlarını hündür dağlar kəsirdi.

Aralarında bir nəfər dəmirçi **Bürtəçin adlı** birisi vardı. O, dedi:

-Mən bir yer gördüm, orada dəmir mədəni var. Əgər onu əritsək, yol taparıq.

Gedib o yeri gözdən keçirdilər, dəmirçinin sözünü doğru sandılar. Dəmir dağı əridib köhnə yurdlarına gedən yolu tapdılar...

Başqa məlumatda göstərilir ki, onlar bir gün dağın başında dişi qurdla rastlaşırlar. Qurdun Ərgənəqona necə gəlib çıxması ilə maraqlanırlar. Onu qovub arxasınca yollanırlar. Baxırlar ki, dağların arasındakı bir dəlikdən bayıra çıxış var. Dəliyin ətrafına nəzər salanda görürlər ki, orada dəmir mədəni var.

-Ey türk milləti, uyuma! Torpağına sahib çıx!..

Bu, çağırışı və göytürklərin törəyişini anladan "Ərgənəkon" qədim bir türk dastanının adıdır. Onun izlərinə Çin mənbələrində rastlaşırıq.

Ulu əcdadlarımız söyləyirləmiş ki, türklər bir zamanlar düşmən tərəfindən hiylə ilə yenildiklərindən böyük itki verərək doğma yurdlarını tərk etmək məcburiyyətində qalmış və Ərgənəkon ovalığına sığınmışlar. Uzun zaman keçəndən sonra yenidən yüksəlmiş, artıb çoxalmış, orduları dəniz kimi coşub dalğalanmış, onlar təkrar əski yurdlarına dönərək düşmənlə çarpışmış, ata-baba torpaqlarını geri almışlar.

Ətrafda türk oxu ötməyən, türk nizəsi batmayan, türk qılıncı kəsməyən, türk atının tapdağına çevilməyən, türkə boyun əyməyən el yox idi. Bu durum yad tayfaları hiddətləndirib qısqançlıq xəstəliyinə salırdı. Bir gün özgədıllilər birləşib türklərin üzərinə yeridilər. Bunu gören türklər çadırlarını, sürülərini bir araya topladılar, çevrələri boyu xəndək qazıb gözlədilər.

Düşmən çatar-çatmaz qılınclar qınından çıxdı. On gün gecə-gündüz savaşıdılar. Axır türklər üstün gəldilər. Məğlubiyyətə uğrayan düşmən qövmlərin xanları, bəyləri ov yerində toplanıb öz aralarında sözləşdilər. Dedilər ki:

«Türklərə qarşı hiyləyə əl atmasaq, halımız bir az da yamanlaşacaq».

Dan ağaranda düşmənlər basqına başlayırmış kimi hərəkətə gəldilər, lakin hələ türklərin həmləsi ilə üzləşməmiş ağır yüklərini buraxıb qaçdılar. Türklər:

«Bunların gücü tükəndi, nə tez aradan çıxdılar» - deyib atdan yerə endilər, silahlarını torpağa sancıb ələ keçirdikləri qənimətləri bölüşdürdülər.

Məkrli düşmən türklərin başının qatıldığını görüb qəflətən geri döndü. Əsl ölüm-dirim savaşı başladı. Düşmən silaha sarılmağa macal tapmayan türkləri öldürə-öldürə onların çadırlarına gəldi. Onlar evləri yıxıb taladılar, malları ələ yağmaladılar ki, bir qara çadır belə salamat qalmadı. Böyüklərin hamısını qılıncdan keçirdilər, kiçikləri isə dustaq etdilər. O çağda türklərin başında İl xaqan dururdu. Onun çoxlu oğlu vardı. Ancaq bu savaşa xaqanın bütün uşaqları öldü.

Xaqan Kayı (Kayan) adlı oğlunu yenicə evləndirmişdi. İl xaqanın Doqquz Oguz adlı bir kürəkəni vardı; o da savaştan salamat qurtardı.

Kayı ilə Doqquz Oguz əsir düşdülər. On gün sonra ikisi də qarılarını yanlarına alıb atlanaraq qaçdılar. Türk yurduna döndülər. Düşmən əlindən qurtaran dəvələr, atlar, öküzlər, qoyunlar tapdılar. Oturub düşündülər:

«Dörd bir yan yağdı ilə doludu. Dağların içində insan ayağı dəyməyən bir yer arayıb yurd salaq, orada oturaq». - dedilər.

Sürülərini alıb dağa doğru köç etdilər. Gəldikləri yoldan başqa girişi olmayan bir məkana çatdılar. Bu tək yol da ələ sıldırım qayalıqda yerləşirdi ki, istər dəvə, istər at güclə yeriyirdi, ayağını yanlış yerə basan yuvarlanıb param-parça olurdu.

Türklərin yerləşdikləri ölkədə axar sular, qaynaqlar, ovlaqlar, bulaqlar, cürbəcür bitkilər, dadlı meyvələr vardı. Belə yeri görüncə, onlar Allaha şükür etdilər. Qışda heyvanların ətini yedilər, dərisini geydilər, yazda südünü içdilər. Bu ölkəyə Ərgənəkön dedilər.

Zaman keçdi, çağlar axdı; Kayı ilə Doqquz Oguzun uşaqları oldu. Kayının lap çox övladı dünyaya gəldi. Doqquz Oguzun uşaqları nisbətən az idi. Kayıdan törəyənlərə **Kayat**, Doqquz Oguzdan doğulanların bir bölümünə **Doqquzlar**, bir bölümünə də **Türülkənlər** dedilər.

İllər illəri əvəzlədi, bu iki igidin törəmələri Ərgənəkonda qaldılar, çoxaldılar, çoxaldılar, hey çoxaldılar.

Aradan dörd yüz il ötüşdü. Dörd yüz il sonra nəsillər o qədər artdı ki, Ərgənəkona sığmadılar.

Çarə tapmaq üçün qurultay topladılar. Dedilər:

«Atalarımızdan eşitdik, Ərgənəkönün xaricində geniş ölkələr, gözəl yurdlar varmış. Bizim yurduumuz da əskidən o yerlərdə imiş. Dağların arasını araşdırıb yol tapmaq, köçüb Ərgənəkona gedək. Ərgənəkondan kənarda kim bizə dost olsa, biz də onunla dost olaq, kim bizə düşmən olsa, biz də ona düşmən olaq».

Türklər qurultayın qərarına əsasən Ərgənəkondan çıxmaq üçün yol aradılar, tapmadılar. O zaman bir dəmirçi dedi ki:

«Dağda bir dəmir mədəni var. Dəmiri əritsək, bəlkə dağ bizə keçid verər».

Gedib dəmir mədəni gördülər. Dağın geniş yerinə bir qat odun, bir qat kömür dizdilər. Dağın altını, üstünü, yanını, yönünü odun-kömürlə doldurdular. Yetmiş dəridən yetmiş böyük körük düzəldib yetmiş yerə qoydular. Odun-kömürü odlayıb körüklədilər. Allahın yardımıyla dəmir dağ qızdı, əridi, yer açıldı. Bir yüklü dəvə çıxacaq qədər yol əmələ gəldi.

Sonra göy yellikli bir Bozqurd çıxdı ortaya; haradan gəldiyi bilinmədi.

Bozqurd gəldi, Türkün önündə dikilib durdu. Hər kəs anladı ki, yolu o göstərəcək.

Bozqurd yürüdü; ardından da Türk milləti irəlilədi. Və Türklər Bozqurdun öndərliyi ilə o müqəddəs ilin müqəddəs ayının müqəddəs günündə Ərgənəkondan çıxdılar.

Türklər o günü, o saati əbədi yadda saxladılar. Bu müqəddəs gün Türklərin bayramına çevrildi. Hər il o gün böyük törən düzəldirlər. Bir parça dəmiri atəşdə qızdırırlar.

Bu dəmiri öncə Türk xaqanı qısqaqla tutub zindana qoyur, çəkilə döyür. Sonra şöhrətli Türk bəyləri bir-bir gəlib eyni işi yerinə yetirərək təntənəni davam etdirirlər. Bu törən zamanımızadək yaşadılıb.

Sonuncu dəfə noyabrın 17-də Bakıda, “Gülüstan” sarayında Türk dövlət və cəmiyyətlərinin XI dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayında baş tutub. İlk olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev çəkilə dəmiri döyəcləyib. Ərgənəkondan çıxdıqları zaman Türklərin xaqanı - Kayı Xan soyundan gələn Börtəçin (Bozqurd) idi. Börtəçin bütün ellərə elçilər (xəbərçilər) göndərdi. Onlar Türklərin Ərgənəkondan çıxmağa hazırlaşdıqlarını bildirdilər. Qədimlərdə olduğu kimi, yenə bütün ellər Türklərin buyuruğu altına girdi. Kimi xaqan bilib Börtəçini xoşluqla qarşıladı, kimi də pis üz göstərərək arxa çevirdi. Türkə qarşı çıxanlarla savaşıldı və hamı enildi. Türk dövləti dörd bir yana hakim kəsildi.

Türklərin savaşda son zəfəri 21 marta təsadüf etdiyindən həmin gün hər il türk ellərində bayram kimi qeyd olundu.

Ədəbiyyat

1. Qarabağ: folklor da bir tarixdir, I kitab (Ağdam, Füzuli, Ağcabədi, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Bakı, “Elm və təhsil”, 2012, 464 səh.

2. Qarabağ: folklor da bir tarixdir, III kitab (Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Tərtər, Qubadlı, Zəngilan, Kəlbəcər, Laçın və Şuşa rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Bakı, “Elm və təhsil”, 2012, 468 səh.